

POMOGÁTS BÉLA: TÜKRÖK KÖZÖTT

(Tüskés Tibor levelesládájából, válogatta, szerk., a jegyzeteket írta Tüskés Tibor, sajtó alá rendezte, a válogatást és a jegyzeteket kiegészítette SIMON Zsuzsanna, Budapest, Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, 437 o.)

Ma már nem szorul bizonyításra, hogy a 20. századi irodalmi levelezések tudományos jelentősége felbecsülhetetlen, mivel a kortárs irodalom, az irodalmi és szellemi élet, az irodalomszervezés elsőrangú forrásainak számítanak. Bevezetnek a kor kritikai vitáiba, elősegítik rejtett, máshonnan nem megismerhető irodalomtörténeti összefüggések feltárását, hozzájárulnak az életművek kontextualizálásához, és ösztönzik a szerzői kapcsolatháló feltérképezését. Feltárásuk és kiadásuk azért is szükséges, mert a magántulajdonban lévő írói levelezések könnyen szétszóródhatnak, elpusztulhatnak, s ezzel egy fontos, mással nem pótolható forráscsoport vesz el a kutatás számára. Mindez fokozottan érvényes olyan időszakokra, amelyekben a nyilvános kritika, a szabad véleménycsere valamilyen okból csak korlátozott formában működhetett, s a levelezések fennmaradását számos tényező veszélyeztette.

Tisztában volt ezzel Tüskés Tibor is, aki a 2000-es évek elején kezdeményezte és megvalósította Fodor Andrással és Mészöly Miklóssal folytatott levelezésének kiadását; e kötetek ma már nemcsak az adott életművek, hanem egy egész korszak irodalmi, művészeti életének megkerülhetetlen dokumentumai.

Halála előtt néhány évvel levelezésének nagy részét átadta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, s több, vele egykor kapcsolatban állt író, költő hozzá írt leveleinek folyóiratbeli publikációja után elkezdett összeállítani egy kötetnyi válogatást a hozzá írt levelekből. A kiválasztott leveleket legépelte, egy részükhöz jegyzeteket készített, előszót írt a tervezett kiadványhoz, a Petőfi Irodalmi Múzeumnak átadott levelek jegyzéken megjelölte azokat a személyeket, akiktől érdemes lenne további leveleket felvenni a gyűjteménybe, a munkát azonban már nem tudta befejezni. A válogatás befejezését, a jegyzetek kiegészítését és az egész anyag sajtó alá rendezését Simon Zsuzsanna, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársa végezte el. Az így létrejött kötet összesen 304 levelet (képeslapot, táviratot, üzenetet) tartalmaz kilencvenegy levélírótól, az 1950. június 23. és 2007. szeptember 27. közti időszakból. A levélírók köre igen széles, s az írók, költők, kritikusok, szerkesztők és kiadóigazgatók levelei mellett nem elhanyagolható számban találunk leveleket képzőművészek-től, művészettörténészek-től, történészek-től, politikusok-tól és egyházi személyektől is a gyűjteményben.

Tüskés Tibort Fodor András révén ismertem meg, azt követően, hogy kritikát írtam Fodor *Józan reggel* című, 1958-ban megjelent kötetéről a *Könyvtáros* című szakfolyóiratban. A folyóiratot akkor Bozóky Éva, Donáth Ferenc, a Nagy Imre-kormány életfogytiglani börtönre ítélt, majd amnesztiával szabadult tagjának felesége szerkesztette.

A kötetben olyan versek is voltak, amelyek nem illettek az akkori hatalom

POMOGÁTS BÉLA: TÜKRÖK KÖZÖTT

elképzeléseihez. A könyv ezért politikai indítékú bírálatot kapott, nekem viszont nagyon rokonszenves volt, s ezt meg is írtam. A recenzió miatt följelentettek, s a minisztériumból kiszállt elvtársnő arra intette a főszerkesztőt, Katona Jenő egykori Kisgazda-párti politikust, hogy ilyen ellenforradalmi szövegeket a jövőben ne közzöljön. Fodor András erről tudomást szerzett, kapcsolatba lépett velem, s mivel már jó barátok voltak Tüskés Tiborral, fél év vagy valamivel hosszabb idő után összeismertetett bennünket. Tüskés akkor a *Jelenkor* szerkesztője volt, s elkezdte közölni a könyvkritikáimat. Később rendszeresen találkoztam vele Fodor Andrásnál Budapesten és a Balatonnál, s pécsi lakásán is meglátogattam. Kezdetből éreztem a köztünk lévő harmóniát és az irodalom-felfogásunk közti rokonságot, ami nemcsak barátokká, hanem társakká is tett a magyar irodalom gondozásában, értelmezésében és védelmében.

Négy évvel fiatalabb pályatársaként elmondhatom, Tüskés Tibor tanárként, szerkesztőként, kritikusként és irodalomtörténészként évtizedeken át nagyon sokat tett a magyar irodalomért. Erre akkor nagy szükség volt, mivel nem léteztek olyan intézmények, amelyek magukra vállalhatták volna a szellem és az irodalom védelmét, valóságos értékeinek képviselőit. Ez mindig egy-egy szerkesztőnek, gimnáziumi tanárnak, egyetemi októnak, kritikusnak vagy írónak vált a feladatává. A valódi irodalmi közélet lényegében visszaszorult a magánélet belsejébe és a baráti levelezésekbe, s a barátságok és levelezések – köztük az íróké, kritikusoké – fontos szerepet játszottak a korszak átvészelésében.

A kötetben közölt levelek tanúsága szerint, a *Jelenkor* szerkesztőjeként Tüskésnek számos hivatalos nehezettel, ellenkezéssel és retorzióval kellett szembesülnie. A hatalom nem nézte jó szemmel, hogy ő Weöres Sándort tartja az egyik legnagyobb magyar költőnek, Ottlik Gézá, Mészöly Miklóst és Pilinszkyt közöl, s helyet ad erdélyi íróknak is a folyóiratban. Szerkesztői, tanári, kritikus munkája lényegében ellenzéki tevékenységként értékelhető, mert bátran szembefordult a hatalom elvárásaival. Szuverén egyéniség volt, akinek megvolt a maga irodalmi ízlése, véleménye és értékrendje a magyar irodalom ügyében. Pontosán tudta, kik a jó írók, kiket kell közölni, kiktől kell írni vagy íratni, kikkel kell személyes kapcsolatba kerülni. Értékrendje, amit képviselt és megjelenített a *Jelenkorban* és beemelt a magyar irodalmi köztudatba, nem felelt meg a hivatalos elvárásoknak, nem kapta meg a hatalom jóváhagyását. Mindig a penge élén kellett táncolnia ahhoz, hogy érvényesíteni tudja a maga értékrendjét, ne kelljen vállalhatatlan kompromisszumokat kötnie, de ne is rúgják ki rögtön az első alkalommal. Tehát nagyon keménynek kellett lenni, határozottnak és elszántnak – és ő ilyen volt.

Kevés hozzá hasonlóan elszánt embert ismertem. Időnként voltak vitáink, mert én kicsit engedékenyebb voltam nála. Ha valamilyen engedményre vagy apró megalkuvásra bízattam, mindig nagyon határozottan ellenállt. Rendkívül kemény jellem volt, aki semmiféle engedményt nem volt hajlandó tenni a hatalomnak. Így is évekig tudta szerkeszteni a *Jelenkort*, ami abban az időben – mint a levelezéskötetben közölt számos reflexió, így többek között Kodolányi János, Illyés Gyula, Fülep

Lajos levele is – tanúsítja: az ország legjobb szépirodalmi folyóirata volt. Amikor 1964-ben leváltották, Szederkényi Ervint tették a helyére, aki lényegében ugyanazt az irodalompolitikát képviselte, amit vele abbahagytak. Ez számomra meg sokak számára is azt jelentette és üzenete, hogy nem lehet megkerülni a magyar irodalom valódi értékeit.

A magyar irodalomnak ezekben az időkben volt egy szabadságharca, és ennek a szabadságharcnak volt az egyik parancsnoki posztján helytálló embere Tüskés Tibor. Mert valóban szabadságharcot kellett folytatnia. Több olyan konfliktusra emlékszem beszélgetéseinkből és levélváltásunkból, melyek arról tanúskodnak, hogy nagyon sok erőszakkal, aljassággal, fölülről érkező paranccsal kellett szembefordulnia. De volt benne elég erő és határozottság, amelyek révén ezekkel meg tudott küzdeni. És ugyanakkor volt benne józanság is, azaz nem ment el addig a határig, amin áttörve már veszélyeztette volna a folyóiratot. Érezte, hogyan lehet szembefordulni, és ugyanakkor tudta, hogyan lehet kijátszani az erőszakot, amit a hatalom képviselt. Erről is szól a gyűjteményben Rónay György 1961. május 1-jén írt levele, melyben arra figyelmezteti, nem ártana „köztudomásúan és határozottan” marxista szerzők időnkénti közlésével valamennyire „kiparírozni” azt a „polgárias”, „revizionizmus felé hajló” pesti véleményt, illetve annak esetleges következményeit a lapról. A sokat tapasztalt szerkesztő jövőbelátó bölcsességével, három évvel Tüskés főszerkesztői posztjáról történt leváltása előtt, Rónay így írt: „Az ilyen dolgok többnyire sosem a jelenben hatnak, hanem adódhatnak egy pillanat, egy helyzet, egy esetleges ‚irodalompolitikai’ mozzanat, amikor egyszerre élesen ‚aktualizálódnak’, visszafelé is hatva.” (66)

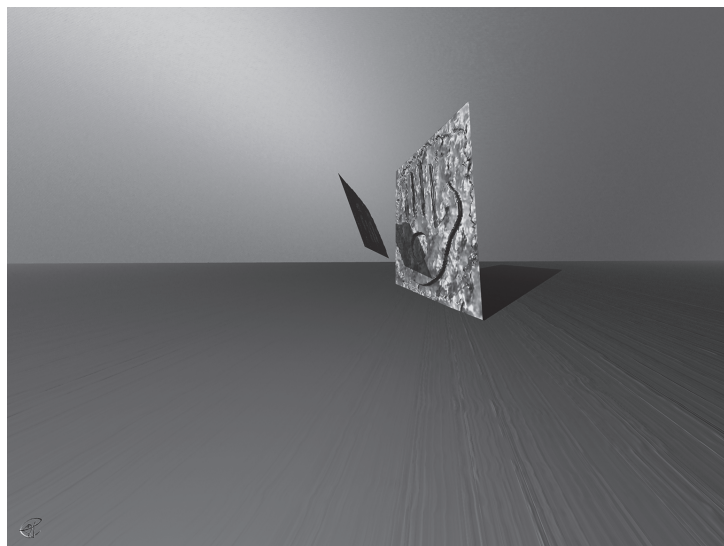
A kötetben valamiképpen minden levél Tüskés Tiborról is szól; az ő tanári, írói, kritikusi és szerkesztői arcképét rajzolja tovább, más-más hangsúlyokkal. Bertha Bulcsu 1980. január 12-i levelében így írt: „Az átalakulások közepette nagyon magas helyen megkérdeztek a továbbiakról. Én téged javasoltalak. Vannak ott új emberek, talán ért valamit. [...] Én mindenesetre elmondtam azt, hogy egy szent emberről van szó, aki hisz valamiben, szerteágazó irodalmi kapcsolatokkal rendelkezik, művelt, tájékozott és az adminisztrációs fegyelem birtokában is van. Hogy ezt miért kérdezték, azt csak a jóisten tudja. Bár kétségtelenül mondtak valamit. De itt napon-ta változik minden, én már a saját ügyeimet sem tudom ellenőrizni.” (265. o.) Bertha ebben a levélben rátalált Tüskés Tibor egyéniségének egy másik, általam ugyancsak fontosnak érzett vonására. Ez a szakrális életforma, ami annyit jelent, hogy egy író, egy szerkesztő a szentek magasságában tud az irodalomról gondolkodni, és az irodalom, a nemzet ügyeivel foglalkozni. A szentek erkölcsisége, életformája, gondolkodása mindig magában hordozza az áldozatot, az áldozatnak a készségét. Azt, hogy a saját érdekeit bármikor hajlandó és képes alárendelni egy közösség vagy egy egyetemesség érdekeinek. Azt hiszem, ez mindvégig érvényes volt Tüskés Tibor egyéniségére és munkájára.

Egy másik jellemző részlet a legközelebbi barát, Fodor András 1997. június 27-én, a halála napján (!) írt, utolsó leveléből, a *Somogy* című folyóirat szerkesztésé-

POMOGÁTS BÉLA: TÜKRÖK KÖZÖTT

nek időszakából való: „Te egyike vagy ama nagyon kevésnek, aki tartásoddal, munkáddal, következetességgel erőt adsz a már-már reménytelen küszködéshez. Mindezekelőtt ezért kívánom: Isten éltesen közelgő évfordulódon erőben, egészségben, csakazértis alkotó kedvben. Öröm látni, ha Te egy folyóiratszámot, új könyvet összeállítasz [...], ott valóban a teremtő szellem, az invenciózus látás, az eredendő hozzáértés – és ami ennél is több, a konstruálás, az értéknemesítés, a téma szenvedélyes szeretete mutatkozik.” (370)

Ez az idézet azért fontos, mert van benne egy fogalom, ami irodalomról szólva csak ritkán fordul elő. Ez a fogalom a *szeretethez* fogalma. Tüskés Tibor szerette, amit csinált. Szerette az irodalmat, a könyveket, a műveket, amelyekről írt. És szerette az írókat. Ez a szeretet a magyar irodalomban sokszor megvolt, s voltak ünnepi pillanatok. Például az 1840-es évek közepén, a *Nyugat* idejében, az 1910-es években, a '30-as évek végén, meg talán az '56-os forradalom előtti néhány hónapban. De nagyon ritka volt az, amikor magyar írók szeretni tudták egymást. Fontos lenne, hogy az írók, kritikusok ne csak árgus szemekkel olvassák egymás műveit, elsősorban azt kutatva, mi bizonyítja, hogy ő jobb, mint a másik, hanem szeretettel hajoljanak egymás írásai fölé. Hogy megszeressék azt a regényt vagy verset, amivel találkoznak. És ezáltal szeretettel forduljanak a másik íróhoz. De a magyar irodalmi életben mindig szeretet-deficit volt, az írók egymás iránt érzett szeretetének a hiánya. A szakmaiság szempontjainak messzemenő megtartása mellett ezt a hiányt próbálta pótolni, kiküszöbölni, jóvátenni – a levélgyűjtemény biznysága szerint – Tüskés Tibor. Ő nemcsak az irodalmat szerette, hanem az írókat is. Ez ennek a kötetnek az egyik fontos, önmagán és az irodalmon egyaránt messze túlmutató tanulsága.

Tüskésképe